
NEJASNE GRANICE MODERNIZMA U SRBIJI

SNEŽANA RISTIĆ

Na svom putu na Istok, 1911, mladi Le Korbizije ukrcao se u Beču na belu lađu i ploveći Dunavom prema Beogradu zamišljao ga je romantičarski kao *magična vrata istoka*. Ali posle samo dva dana boravka, iluzije su se raspršile i zapisao je mnogo realnije zapažanje o *prljavom i dezorganizovanom gradu* koji ipak ima *neobično dobar položaj*.

Možda bi se u rasponu između Le Korbizijeovih očekivanja i realnosti mogla smestiti priča o modernizmu u Srbiji koju je kroz arhitekturu i njene autore te umetnički i politički kontekst tog vremena za američkog i evropskog čitaoca pitko i na momente dirljivo napisala Ljiljana Blagojević, arhitekta i teoretičar, docent na beogradskom Arhitektonskom fakultetu.¹

¹ Ljiljana Blagojević, *Modernism in Serbia: The Elusive Margins of Belgrade Architecture, 1919-1941* [Modernizam u Srbiji: Nejasne margine beogradske arhitekture, 1919-1941], MIT Press in association with the Harvard University Graduate School of Design, 2003.

Arhitektura modernizma u Srbiji nije do sad u potpunosti istražena. Ostala je nejasna i neuhvatljiva, kao i engleski izraz koji je upotrebila Ljiljana Blagojević – *elusive*. Reč neprevodiva, a u toj neprevodivosti kao da je bit svega. Srbija ne uspeva, ni danas, da napravi granicu, da odeli modernizam od tradicionalizma, da se opredeli. Na svoju štetu.

Između tradicionalizma i modernizma vode se najvažnije bitke od politike preko arhitekture do umetnosti. Ni između dva svetska rata nije bilo drugačije. Modernistički pokret u stalnoj borbi sa tradicionalizmom ni onda nije bio opšteprihvaćen.

Početak osamdesetih godina prošlog veka u Hrvatskoj je arhitekta Neven Šegvić sa svojim studentima uradio potpuni popis moderne u Zagrebu i Hrvatskoj. U Sloveniji je to takođe učinjeno, pa je ime Jožeta Plečnika postalo međunarodno poznato i velika izložba o njemu i njegovoj arhitekturi prošetala je evropskim gradovima. Posle su Plečnikovi objekti publikovani u mnogim značajnim svetskim arhitektonskim časopisima, pa je graditelj beogradske crkve Svetog Antuna postao važan izvozni artikl Slovenije.

416 Srbija, kao i uvek, kasni. Tek pre neku deceniju se ovdašnjim modernizmom u arhitekturi faktografski počeo baviti Zoran Manević, onda su i drugi autori – posebno istoričari umetnosti – pisali o životu i radu pojedinih arhitekata, ali temeljna arhitektonska studija tog perioda nije bila urađena. Knjiga Ljiljane Blagojević *Modernism in Serbia* prvo je sintetičko viđenje tog vremena i za našu sredinu. Objavljena je u izdanju poznatog američkog akademskog izdavača MIT Pressa koji je sredinom devedesetih godina prošlog veka započeo objavljivanje serije knjiga o arhitekturi zemalja ovog regiona i srednje Evrope. Do sada su objavljene knjige o češkom kubizmu, rumunskom modernizmu, komparativna studija o zemljama bivše Austro-Ugarske s početka 20. veka... Dok su autori tih knjiga dobijali stipendije Geti fondacije, Ljiljani

Momčilo Belobrck, stambena zgrada,
Dobračina ulica, Beograd, 1934.

Blagojević – koja se opredelila za nepoznatu i usku temu – niko nije ponudio finansijsku pomoć, pa ju je pisala sa veoma skromnim sredstvima. No, kad je tekst završen, izdavač – zainteresovan dobrim ilustracijama koje su pratile priču – poželeo je da knjiga bude vizuelno bogatija, obratio se univerzitetu Harvard koji je odobrio sredstva za bolju produkciju knjige pridružujući se kao suizdavač.

Knjigu čini pet skoro autonomnih eseja koji osvetljavaju društveni, politički, socijalni i umetnički kontekst onoga što se u Srbiji naziva modernizmom u arhitekturi. Od posete Le Korbizijea, preko nadrealizma i zenitizma, od srpsko-vizantijskog stila paviljona Kraljevine Srbije za parisku svetsku izložbu 1900. Milana Kapetanovića, do modernističkog paviljona Kraljevine Jugoslavije na Međunarodnom sajmu u Milanu 1931. Dragiše Brašovana. Arhitektura u Srbiji kontekstualizovana je u internacionalni pokret, pre svega u evropsku modernu. Analiza arhitektonskih dela provučena je kroz teoriju modernizma uopšte, što omogućava čitaocu da tu arhitekturu vidi kritičkije u širem i realnijem kontekstu.

Izuzetnu vrednost ove knjige čine ilustracije i fotografije – mnoge do sada neobjavljene – koje dokumentaristički vizuelizuju atmosferu epohe. Veliki deo teksta posvećen je načinu gledanja na svet i arhitekturu, a fotografije arhitekata fasciniranih ovim medijem i fotografisanjem sopstvene arhitekture pokazuju koliko se takvo viđenje sveta razlikovalo od tada ovde uobičajenog viđenja. Te dokumentarne slike epohe – portreti arhitekata, zgrade u izgradnji, fotografije iz porodičnih albuma... – dokumenti su i sukoba moderne i tradicije. One govore o velikim očekivanjima, o nadama da će XX vek doneti samo progres, o pretpostavkama da razvoj tehnologije poboljšava svet. Fotografije novih modernih zgrada sagrađenih pored udžerica, sa retkim prolaznicima, slike ljudi u novim enterijerima ili ispred tek za-

417

Danica Kojić, enterijer vile
Mihajla Kojića, Beograd, 1933–1934

vršениh kuća, portreti arhitekata za crtaćim stolom ili sa saradnicima, fotografije uredno poređanih postavljenih stolova u restoranima i na pustim terasama... – to je nemi film o nestalim ljudima i kućama koje su – ako su i preživjele ratove i rušenja – danas većinom oronule, devastirane, sakrivene ili uništene neprimerenim adaptacijama.

Ljiljana Blagojević, pišući o glavnim arhitektima modernog pokreta, nije se ograničila samo na Beograd i Srbiju, niti je uzela u obzir samo one autore

koji su poreklom iz ovih krajeva. U njenoj knjizi su arhitekti koji su se posle Prvog svetskog rata zatekli u Beogradu – neki od njih neće dugo ostati u Srbiji – i koji su tada, ovde ili u drugim sredinama, gradili neka od svojih najznačajnijih dela. Posebno su, u tom smislu, zanimljivi projekti za državne paviljone na svetskim izložbama.

Branislav Kojić

418

Pišući o glavnim akterima pokreta – od Milana Zlokovića, Branislava Kojića, Jana Dubovija i Dušana Babića, do Dragiše Brašovana i Nikole Dobrovića – Ljiljana Blagojević upozorava na njihove razlike, kako u poreklu, obrazovanju i senzibilitetu, tako i u životnim putevima. Konglomerat različitih socijalnih, političkih, društvenih i emotivnih uticaja rezultirao je specifičnostima koje su ti različiti ljudi – arhitekti novog vremena – ugradili u svoje projekte i realizacije. Srbija je posle Prvog svetskog rata bila ekonomski iznurena i nije se mogla – iako je to jako želela – meriti sa tehnološki razvijenim zemljama bogate Evrope. Sve se to odrazilo na arhitekturu: revolucija u shvatanju arhitektonskog prostora dotakla je ove krajeve, ali su rezultati sa pečatom ovdašnjih prilika.

Iz tridesetih godina prošlog veka – uprkos ratovima, nebrizi i siromaštvu – preostali su neki od bisera moderne. Vila Šterić Milana Zlokovića na Dedinju, potpuno je zaklonjena drugim kućama i u lošem je stanju, dok je dečija klinika istog arhitekta danas skoro do neprepoznatljivosti unakažena adaptacijama, a zgrada nekadašnje Državne štamparije (danas BIGZ) Dragiše Brašovana prepuštena je zubu vremena. Kuća Milana Zlokovića na Neimararu – u kojoj danas živi

Milan Zloković, Hotel Žiča, Matarsuška Banja, 1931-1932.

njegov sin Đorđe, takođe profesor – zakonom je zaštićena a propada, jer vlasnik ne može u našim ekonomskim uslovima sam da je održava. Zgrada Generalštaba Nikole Dobrovića postala je najpoznatija beogradska ruševina koja teško da će ikad biti obnovljena...

Recenzenti knjige *Modernism in Serbia* su svetski poznati arhitekti. Kenet Frempton hvali opredeljenje izdavača da otkriva izgubljene istočnoevropske arhitektonske kulture i prepoznaje arhitektu Milana Zlokovića kao veoma uticajnog autora u Srbiji tridesetih godina prošlog veka koji je do sad bio potpuno nepoznat na Zapadu. Ništa manje komplimentata ne upućuje ni jednako briljantnim karijerama Dragiše Brašovana i Nikole Dobrovića. Lebeus Vuds, još jedan od čuvenih arhitekata, u recenziji ove knjige kao posebnu vrednost ističe to što je Ljiljana Blagojević uspela da dokaže da snaga velikih pokreta dvadesetog veka nije u njihovoj univerzalnosti već u mogućnosti da se oni prilagode na načine koje njihovi osnivači nisu ni mogli zamisliti.

Ljiljana Blagojević ocenjuje modernizam u Srbiji relevantnim u evropskim okvirima. Neke stvari su bile zakasnele u odnosu na Nemačku ili Francusku, ali u odnosu na mnoge druge razvijene zemlje nikako. Velika Britanija modernizam praktično nije ni imala dok nisu došli emigranti iz Nemačke ili Rusije.

S češkom modernom može da se poredi onoliko koliko se mogu porediti te dve države toga doba. Naša arhitektura je u tom kontekstu manje tehnološki razvijena, građevinska industrija bila je na vrlo niskom nivou, nije postojala industrijska gradnja, nije bilo montažne niti serijske gradnje. Velika razlika u odnosu na češku ili mađarsku modernu je i u tome što je ta moderna mnogo više utemeljena u teoriji, dok je naš modernizam u velikoj većini slučajeva – ali ne i u najboljem: što se odnosi na dela Milana Zlokovića – formalistički.

419

Milan Zloković, vila Šterić, Beograd, 1932.